

Kurcz Ádám István

Harcban a Nagy Testvérrel¹

(Gion Nándor írói pályájának alakulása a politikai helyzet függvényében)

Gion Nándor délvidéki magyar író életművének első és jelentősebb fele a szocializmusban született, és magán viseli a kényszerűségek számos következményét. Gion ugyanakkor, a külső lehetőségekhez képest, a végsőkig igyekezett őszinte maradni témáinak kiválasztásában és megfogalmazásában. Ha olykor látszólag el is fogadta a kereteket, amelyeket a diktatúra szabott az írók számára, folyton feszegette a szókimondás határait, és igyekezett azokat tágítani. Némileg talán sikerült is neki.

Gion életműve, illetve írói pályája az 1950-es évek zsongásával kezdődik, és 2002-es *Aranyat talált* című regényével ér véget. Meglepő módon pályának már az első felében is volt egy jelentős időszak, amelynek szabadabb légkörében írhatott, és – viszonylag leplezetlenül és meglehetősen sokat – írt is azokról a problémákról, amelyekről aztán színleg hallgatni volt kénytelen. Akár már Gion első ismert (bár életében nem publikált) fogalmazását is ideszámíthatjuk.² A cím nélküli elbeszélésben egy bátor bánáti magyar parasztember megleckézteti a Vörös Hadsereg 1944-ben hozzájuk bekvártélyozott tisztjét. Első regényében (*Kétéltűek a barlangban*, 1968.) aztán utalásokat olvasunk a háború utáni vérengzések folyóban úszó áldozataira; a magyar kisebbség értelmiségének vegzálására; a vallásüldözésre; az államosításra; illetve arra a hazug képmutatásra, amellyel a fenti sérelmeket letagadják. De éppígy meglehetősen kendőzetlenül olvasunk némely kommunisták jellemtelenségéről; az 1948–49-es jugoszláviai koncepciók perekről, amelyekben ártatlan kétkezi munkásokat is elítéltek; illetve az egész rendszer hazug voltáról, amellyel szemben kritikát csak nagyon ravasz módon lehetett megfogalmazni.

Gion ebben a könyvében olyan közösségnek mutatta be a pártot, amelyben „összejön egy csomó ember, egyformán megmerevítik az arcizmaikat, és szavakat mondanak, aztán hazamennek, az arcizmaikat másként merevítik meg, és vacsora közben jóízűen röhögnek ugyanazokon a szavakon.”³ Illetve: „Baras erre azt mondta, hogy amennyiben a statútum is előírja, hogy a párttagoknak tilos gondolkodni, ő mindent visszavon, és egy óriási vörös zászlóval naponta végigsétál a főutcán.”⁴ És például még ilyet is írt: „Szerették Hornyák tanár urat, csak őt szólították tanár úrnak, a többi tanárt csak [!] tanár elvtársnak.”⁵

Ugyanakkor már maga a regényszöveg is reflektál arra, hogy éppen kicsit nagyobb a szólásszabadság, ezért most kell közölni, amit csak lehet: az építómunkást például „igazságtalanul szenvedő üldözöttként lehetne ábrázolni, akit egész életében kísért a vakító fehérre dörzsölt padlókocka, esetleg meg is halhatna

¹ Gion Nándor (Szenttamás, 1941 – Szeged, 2002) idén február elsején lett volna hetvenöt éves. Az emlékév derekán ezzel a rendhagyó pályaképpel tisztelgünk művészezte előtt.

² Az elbeszélést betűhív átiratban közli: HORVÁTH Futó Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 471–474.

³ Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = Uő., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 94–95.

⁴ Uő., 82.

⁵ Uő., 69.

[...]. *Ma olyan szelek fújdognak, hogy ilyesmiről is lehet filmet csinálni. Ki kell használni a helyzetet, ki tudja, meddig tart.*⁶ És igaza lett Gionnak, mert míg a *Kétéltűek...* „csont nélkül” megjelenhetett, következő regénye (*Testvérem, Joáb* 1969.) annak dacára, hogy irodalmi díjat nyert,⁷ csak hosszas hercehurca és a szovjet „nagytestvért” sértő kitételek kihúzása után kaphatott nyomdafestéket.

Gion ebben a regényében hangsúlyosan és meglepően nyíltan írt például az egész jugoszláviai társadalmat átszövő korrupcióról. A Gion által ábrázolt világban szinte mindenki lop. A történet egy építésvezető/műszaki ellenőr korrumpálódásáról szól, aki az egyik barátjáról jelent, a másikat pedig kirabolja. Hivatali elődje is megvesztegethető volt; megrendelője pedig maga volt az egyik megvesztegető. Mellettük pedig – többek között – a vendéglős a háború végén a németek javait dézsmálta, és úgy gazdagodott meg; egy másik egykori pártember az önkiszolgálóban szedi össze rendszeresen, ami „jár” neki. Még a rendőrfőnök is kisztúlú tolvaj: a boltból mindennap „*elviszi a negyed kiló kenyeret, de csak tíz dekát hajlandó fizetni.*”⁸ A nyugatról hazalátogató cimborának is gyanús ügyletei vannak; a városelnök feleségéről pedig egyenesen ki van mondva, hogy kleptomániás! A történet összjugoszláv, sőt össz-szocialista érvényességét a szereplők családnevei nyomatékosítják, amelyek sokféleségükkel szinte az egész keleti blokkot reprezentálják.

A fentiekén kívül szó van a regényben a kvázi el-nem-kötelezett Jugoszlávia félelmeiről is Csehszlovákia 1968-as szovjet megszállása után. A szereplők attól félnek, hogy egy esetleges szovjet invázió következtében Jugoszlávia is a szocialista tábor egyik barakkjává – esetleg szovjet tagköztársasággá? – válhat. Sőt, kocsmai beszélgetésbe csomagolva, szóba kerülnek a regényben az 1944-es magyarirtások is. Ugyanakkor van olyan utalás a mű vége felé, amely a szabadabb légkörű időszak végét jelezheti. Gion következő kötetében (*Ezen az oldalon*, 1971.) is vannak írások, amelyek a kommunizmus fonákságait állítják pellengérré, például a *Miénk a gyár!* című történet; és van olyan is, amely 1944 véres őszét idézi.

1972-es *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című pesti naplójában Gion még mindig túl sokat engedett meg magának. Az erősebb szovjet befolyás miatt a cenzúrától állandóan rettegő, ezért gyáván óvatoskodó magyarországi írotársakat csepi, jóllehet hamarosan ő maga is nagyobb óvatosságra kényszerült. A *Véres patkányirtás...* ugyanis már Újvidéken is csak egyszeri folyóiratközlés által kaphatott publicitást, politikailag kényes tartalma miatt pedig Gion életében nem jelent meg kötetben, sőt diplomáciai bonyodalmat okozott: Magyarországról ki is tiltották miatta az írot.

Éreznie kellett tehát Gionnak, hogy ha továbbra is meg akar jelenni, sőt Magyarországon is hozzáférhetőnek akarja tudni kötetét, akkor be kell tartania a szókimondás új határait: radikálisan vissza kell fognia „szabadszájúságát”. Mert már a *Testvérem, Joáb*-ot sem engedték át Jugoszlávia északi határán, aztán az 1970-es (ideológiai szempontból egyébként teljesen ártatlan) *Engem nem úgy hívnak*-ot, majd az 1971-es *Ezen az oldalon*-t sem; végül pedig őt magát is visszafordították a határról. Az író körül tehát már nemcsak alkotóként, hanem magánemberként is szorult a hurok.

És hamarosan már nemcsak a magyarországi megjelenés sarkallta visszafogottságra, hiszen ekkoriban Jugoszláviában is nagyot fordult a politika. Ahogy Gionnak meg kellett állapítania: „*a hetvenes évek elején [...] a hatalom véget vetett a liberalizálódó korszaknak*”⁹.

Ezekkel az előzményekkel, illetve az így motivált „új” alkotói hozzáállással íródtak tehát Gion Nándor legismertebb, díjnyertes, iskolai olvasmányá is tett művei. Például az 1973. évi Híd Irodalmi Díjat elnyert *Virágos Katona* és folytatása, a *Rózsaméz* (a kettő együtt: *Latroknak is játszott* címmel), amelyekben már a sorok között, ezért támadhatatlanul: nagyon rafináltan ügyeskedve,¹⁰ illetve burkoltan-szörmentén¹¹ van szó azokról a nemzetiségi és politikai problémákról, amelyek nyíltan kimondva biztosan veszélyeztették volna Gion egzisztenciáját. Így viszont ezek a regények Jugoszláviában és Magyarországon is megjelenhettek 1989 előtt, és sikerük is volt a határ mindkét oldalán, sőt még a szocialista Romániában is kiadták őket.

⁶ *Uo.*, 25–26.

⁷ A Forum Könyvkiadó pályázatát nyerte meg 1968-ban.

⁸ GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = *Uő., Börtönről... i.m.*, 158.

⁹ *Uő., Rádiós világ* [1993 e.] = *Uő., Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 56.

¹⁰ Vö. KURCZ Á. I., *A németek szerepe Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában* = *Kortárs*, 2015/3, 62–70.

¹¹ *Uő., A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában* = *Forrás*, 2015/3, 50–59.

Tudathasadásos, de a korra nagyon jellemző helyzet lehetett, amikor Gion 1977-ben a *Latroknak is játszott*-ért megkapta a legrangosabb vajdasági politikai kitüntetést, Újvidék városa úgynevezett Októberi díját, amelyet Újvidék „felszabadulásának” emlékére alapítottak, és annak napján adtak át. Vagy amikor az 1977-es *Kárókatona még nem jöttek vissza*, majd pedig az 1982-es *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényért átvette a Neven-díjat, amelyet a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség ítelt neki. Holott az első mű az 1941–44-es magyar uralom és az azutáni vérengzések,¹² a második pedig Trianon és a kisebbségi sors allegóriája.¹³

Gion első regényeihez hasonlóan, a szocialista rendszer nyolcvanas évek végi bomlásától kezdve írott művek újra egyre mentesebbek a cenzurális szorongástól (szemben az 1973-tól a nyolcvanas évek közepéig írottakkal). A cenzúra miatti görcs először talán az 1987-ben közölt *Izidor* című novellával kezdett oldódni az íróban. Ebben egy olyan ember furcsa öngyilkosságát írta meg, aki a kommunista rendszernek köszönhetette házáat, kertjét, majd pedig galádsága utáni büntetlenségét. Ám ahhoz, hogy Gion a legfájóbb emlékről, az 1944-es vérengzésekről is részletesen írhasson, sajnos Magyarországra kellett települnie. Otthon ugyanis hiába került tematikailag és helyszínileg is közel az egykori atrocitásokhoz – például az 1991-es *A jószágú szerzetes* című elbeszélésben –, úgy látszik, még nem volt képes kitérni rá.

Így Gion közössége legnagyobb traumáiról, illetve a kommunizmus kezdeti időszakának fonákosságairól nyíltan és kifejtve majd csak 1993-as áttelepülése után, az 1996-tól közölt *Ez a nap a miénk*, majd pedig a 2002-es *Aranyat talált* című regényben írt. Gion ezekben a művekben sem kisebbségi panaszlajstromot írt, hanem élvezetes olvasmányokat: humorral és iróniával kerekedett felül a bajokon, és egyúttal attól is megővta magát, hogy íróként túlzásokba essen.

Gábrriel József: A madár szeme – 2003

¹² Uo., 60–76.

¹³ Uó., *Sortűz egy elveszett országért. A kisebbségi lét szimbólumai Gion Nándor „ifjúsági” regényében* = Hítel, 2016/1, 114–128.